

Paweł Stangenberg

Uniwersytet Warszawski, Polska*

ORCID: <https://orcid.org/0000-0001-8501-8098>

Przegląd poglądów dotyczących roli funduszu prewencyjnego w zabezpieczeniu interesu zakładu ubezpieczeń, ubezpieczających i ubezpieczonych

Abstrakt

W artykule zaprezentowano główne korzyści, których mogą oczekiwać zakłady ubezpieczeń, ubezpieczający na cudzy rachunek oraz ubezpieczani, w związku z właściwym wykorzystaniem środków z funduszu prewencyjnego, czyli w celu zmniejszenia liczby zdarzeń losowych oraz zminimalizowania skali ich skutków. Dokonując przeglądu literatury wskazano istotę działań prewencyjnych oraz funduszu prewencyjnego tworzonego w zakładach ubezpieczeń w celu realizacji tych działań. W artykule zwrócono również uwagę na interpretacje przepisów prawa w zakresie finansowania ze środków funduszu prewencyjnego działań realizowanych przez ubezpieczających na cudzy rachunek. Następnie dokonano prezentacji głównych zalet wynikających z efektywnego wykorzystania środków z funduszu prewencyjnego z perspektywy zakładu ubezpieczeń, ubezpieczonych oraz ubezpieczających na cudzy rachunek. Przeprowadzony przegląd literatury pozwolił określić pozytywne aspekty podejmowania działań służących zmniejszeniu liczby zdarzeń losowych i ich negatywnych następstw.

Słowa kluczowe: *fundusz prewencyjny, zakład ubezpieczeń, ubezpieczenie na cudzy rachunek, zdarzenie losowe*

* Poglądy wyrażone w artykule są poglądami osobistymi autora i nie wyrażają oficjalnego stanowiska instytucji, w której jest zatrudniony.

Wstęp

W codziennym życiu każdy narażony jest na wystąpienie pewnego rodzaju ryzyk, czyli możliwości wystąpienia zdarzeń powodujących negatywne konsekwencje. Ich materializacja, przez którą należy rozumieć rzeczywiste zaistnienie danego ryzyka, prowadzi do poniesienia różnego rodzaju szkód, którymi mogą być np. uszczerbek na zdrowiu lub poniesienie straty materialnej. Starając się zabezpieczyć przed wystąpieniem konkretnych ryzyk korzystamy m.in. z możliwości, jakie daje nam ubezpieczenie.

Istotą istnienia ubezpieczenia jest zapewnienie ubezpieczonemu przez ubezpieczyciela odpowiedniego świadczenia należnego w przypadku materializacji zdarzenia losowego, o ile jest to zgodne z zapisami warunków ubezpieczenia. Ma to na celu rekompensatę ubezpieczonemu negatywnych skutków zaistniałego zdarzenia. Oznacza to, że dla obydwu stron wystąpienie zdarzenia losowego wiąże się z pewnymi konsekwencjami. W przypadku ubezpieczonego jest to poniesienie pewnej straty materialnej lub też w bardziej negatywnym scenariuszu uszczerbek na zdrowiu czy utrata życia. Natomiast w przypadku zakładu ubezpieczeń wystąpienie zdarzenia losowego wiąże się z koniecznością realizacji świadczenia, które ma w adekwatny sposób naprawić zaistniałą szkodę materialną, czy też zrekompensować negatywny wpływ na zdrowie lub życie ubezpieczonego. Wypadki ubezpieczeniowe, jako zdarzenia losowe, nie mogą zostać w pełni wyeliminowane, niemniej wskutek odpowiednich działań prewencyjnych można doprowadzić do zmniejszenia ich liczby, jak również skali negatywnych konsekwencji.

Celem niniejszego artykułu jest przegląd literatury w zakresie istoty, prawidłowości i celowości funkcjonowania funduszu prewencyjnego oraz jego wpływu na rzecz zakładów ubezpieczeń, ubezpieczających oraz ubezpieczonych.

Istota działań prewencyjnych

Działania prewencyjne w swojej istocie mają prowadzić do zmniejszenia częstotliwości występowania zdarzeń losowych, jak również skali strat wynikających z ich zaistnienia. Realizacja działań prewencyjnych nie jest w stanie zagwarantować całkowitego wyeliminowania materializacji ryzyk, na które narażeni są ubezpieczeni, niemniej może w pewnym stopniu zaradzić ich występowaniu, jak również zminimalizować szkody wynikłe wskutek wypadków ubezpieczeniowych.

Bogusław Hadyniak (2000, s. 66) wskazał, że w ramach działań zapobiegawczych zastosowanie mają:

- techniczne środki prewencji – czyli działania zmierzające do realizacji technicznych zabezpieczeń, których celem jest ochrona przed wypadkami ubezpieczeniowymi, np. rozwój infrastruktury przeciwpowodziowej;
- ekonomiczne środki prewencji – czyli rozwiązania, których celem jest zachęcenie osób ubezpieczonych do zmniejszenia liczby wypadków ubezpieczeniowych, jak również ich negatywnych następstw, m.in. poprzez uzależnienie składki ubezpieczeniowej od dotychczasowej historii wypadków czy też posiadanych zabezpieczeń mających przeciwdziałać ryzyku wystąpienia wypadków oraz ograniczających ich rozmiary;
- prawne środki prewencji – czyli normy prawne zobowiązujące do stosowania odpowiednich środków ochrony, które mają za cel przeciwdziałanie zagrożeniu życia, zdrowia oraz mienia, np. zasady BHP.

Jak zauważył Eugeniusz Stroiński (2003, s. 65) funkcja prewencyjna ubezpieczeń polega nie tylko na realizacji własnych zapobiegawczych działań gospodarczych, ale również wprowadzaniu odpowiednich zapisów umów, które wymagają lub też zachęcają do nierzyrkownej działalności.

Odpowiedzialność za realizację działań prewencyjnych spoczywa nie tylko na instytucjach publicznych, filiach instytucji rządowych oraz samorządach, ale również na zakładach ubezpieczeń, które realizują je w celu zmniejszenia poziomu ryzyk związanych z zawartymi umowami ubezpieczenia (Hadyniak 2000, ss. 66-67). Efektywna realizacja działań prewencyjnych finansowanych ze środków zakładów ubezpieczeń nie tylko przynosi korzyści ubezpieczycielom poprzez zmniejszenie wartości wypłacanych świadczeń ubezpieczeniowych, ale przede wszystkim wpływa na zmniejszenie liczby wypadków ubezpieczeniowych i ich skali. Tym samym nie tylko zmniejsza to straty ubezpieczonych, ale co najważniejsze, prowadzi do mniejszego zagrożenia życia i zdrowia ubezpieczonych, czy też osób korzystających z infrastruktury objętej działaniami finansowanymi w ramach działań prewencyjnych.

Tak, jak wskazał Jan Rzepecki w odniesieniu do działań dotyczących prewencji wypadkowej, jej skuteczna realizacja nie tylko zmniejsza wydatki podmiotów ubezpiecze-

niowych, ale również prowadzi do obarczenia niższymi kosztami budżet państwa, pracodawców, jak również osoby poszkodowane w wyniku wypadków w trakcie pracy, czy też chorób zawodowych (2016, s. 5).

Jadwiga Wawer-Bernat wskazuje, że w charakter m.in. działalności prewencyjnej zakładu ubezpieczeń wpisuje się terażniejsza i przyszła poprawa jakości życia, ale w głównej mierze jego ochrona (2016, s. 402).

Zakład ubezpieczeń w celu zmniejszenia ryzyka wystąpienia zdarzeń losowych, jak również wielkości szkód spowodowanych nimi, może finansować działania zapobiegawcze poprzez wykorzystanie środków pochodzących z funduszu prewencyjnego, który wchodzi w skład funduszy specjalnych zakładu ubezpieczeń.

Realizacja działań z wykorzystaniem środków z funduszu prewencyjnego

Zgodnie z art. 4 ust. 9 pkt 4 Ustawy o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (2015) [dalej: Ustawa 2015] do czynności ubezpieczeniowych realizowanych przez zakład ubezpieczeń należy „zapobieganie powstawaniu albo zmniejszenie skutków zdarzeń losowych oraz finansowanie tych działań z funduszu prewencyjnego”.

Pojęcie funduszu prewencyjnego nie posiada swojej ustawowej definicji, niemniej Ustawa określa sposób jego tworzenia. Zakład ubezpieczeń w ciężar kosztów może utworzyć fundusz prewencyjny, przy czym jego wartość nie może być wyższa niż 1% składki przypisanej na udziale własnym w zakończonym roku obrotowym (Ustawa 2015, art. 278 ust. 1 i 2). Składka przypisana na udziale własnym jest wartością składki przypisanej brutto pomniejszonej o udział reasekuratorów w tej składce, w związku z czym wartość funduszu prewencyjnego nie może być wyższa niż 1% tej różnicy. Jak wskazuje Beata Baluta, w celu właściwego gospodarowania środkami funduszu prewencyjnego powinien być on ewidencjonowany odrębnie od innych funduszy specjalnych (2017, s. 933).

Ustawa definiuje sposób tworzenia funduszu prewencyjnego, przy czym jak zostało wskazane powyżej, nie określa, czym dokładnie jest fundusz. Nie wyszczególnia też listy działań, które mogą być z niego finansowane ani podmiotów, które mogą korzystać z tych środków przy realizacji działań prewencyjnych. Brak bezpośredniego wskazania na podmioty mogące realizować działania prewencyjne w oparciu o środki z funduszu

prewencyjnego sugeruje, że mogą być to nie tylko ubezpieczeni, którzy ubezpieczają się we własnym imieniu, ale również ubezpieczający na cudzy rachunek.

W tym kontekście należy jednak zwrócić uwagę na przepisy zawarte w art. 18 ust. 1 i 2 Ustawy 2015. Zgodnie z art. 18 ust. 1 w przypadku ubezpieczenia zawieranego „na cudzy rachunek, w szczególności w ubezpieczeniu grupowym, ubezpieczający nie może otrzymywać wynagrodzenia lub innych korzyści w związku z oferowaniem możliwości skorzystania z ochrony ubezpieczeniowej lub czynnościami związanymi z wykonywaniem umowy ubezpieczenia”. Ograniczenie to dotyczy również osób, które działają na rzecz ubezpieczającego lub w jego imieniu (Ustawa 2015, art. 18 ust. 2).

Wskazane przepisy prawa rodzą pytanie, czy tym samym ubezpieczający na cudzy rachunek mogą korzystać ze środków pochodzących z funduszu prewencyjnego zakładu ubezpieczeń. Zdaniem Marcina Krajewskiego zakaz, o którym mowa w art. 18 ust. 1 Ustawy 2015 sprawia, że ubezpieczający nie może odnosić korzyści finansowanych ze środków funduszu prewencyjnego (2017, s. 149).

Trochę inną opinię w tym zakresie przedstawił Marcin Orlicki wskazując, że zakład ubezpieczeń nie naruszy art. 18 ust. 1 Ustawy 2015 przekazując ubezpieczającemu środki pochodzące z funduszu prewencyjnego, o ile zostaną one wykorzystane w realizacji działań mających bezpośredni wpływ na zmniejszenie ryzyka występowania zdarzeń losowych lub też ich skutków, przy czym działania te nie mogą mieć tylko pośredniego, hipotetycznego, czy też niepewnego powiązania z ryzykiem zaistnienia wspomnianych wypadków ubezpieczeniowych, jak też ich następstw (2016, s. 17).

W kontekście odmiennego podejścia obydwu autorów do tego zagadnienia zasadne jest również zaprezentowanie stanowiska organu nadzoru w tym zakresie.

Zgodnie ze stanowiskiem Komisji Nadzoru Finansowego z 13 lipca 2017 roku, środki pochodzące z funduszu prewencyjnego nie mogą być darowizną przekazywaną przez zakład ubezpieczeń jako gratyfikacja za wybór jego oferty ubezpieczenia następstw nieszczęśliwych wypadków, lecz powinny być one przeznaczone jedynie na finansowanie zadań związanych z działalnością prewencyjną, a ewentualny marketingowy efekt przedmiotowego finansowania może jedynie pośrednio wynikać z dokonanych przez ubezpieczyciela wydatków.

W ocenie Komisji Nadzoru Finansowego zakład ubezpieczeń może wykorzystywać środki z funduszu prewencyjnego, nie będąc posądzonym o naruszenie art. 18 ust. 1 Ustawy 2015, o ile ich wykorzystanie będzie bezpośrednio wpływało na zmniejszenie

ryzyka zaistnienia zdarzeń losowych, czy też ich skutków, a przy tym świadczenia z funduszu prewencyjnego nie mogą być elementem oferty, która może mieć wpływ na wybór ubezpieczenia danego zakładu ubezpieczeń (Komisja Nadzoru Finansowego 2017, ss. 4-5).

Jak zaprezentowano w powyższym stanowisku, w zakresie interpretacji art. 18 ust. 1 i 2 Ustawy 2015, przepisy prawa nie zakazują finansowania z funduszu prewencyjnego zadań prewencyjnych realizowanych przez ubezpieczających na cudzy rachunek, niemniej finansowanie takie obarczone jest koniecznością spełnienia warunków, na które wskazała Komisja Nadzoru Finansowego.

Tym samym kluczowa przy wykorzystaniu środków z funduszu prewencyjnego w przypadku, gdy są one przekazywane ubezpieczającym na cudzy rachunek, w tym umowach grupowych, jest celowość ich wykorzystania. Środki muszą być wykorzystane na działania mające w rzeczywistości poprawiać bezpieczeństwo i zmniejszać ryzyko zaistnienia negatywnych zjawisk oraz ich skutków, nie zaś być premią dla ubezpieczającego w zamian za wybór oferty danego zakładu ubezpieczeń. Przekazanie środków z funduszu prewencyjnego na wydatki niezgodnie z jego przeznaczeniem lub też obietnica ich przekazania jako elementu oferty, który ma ją uatrakcyjnić w oczach ubezpieczającego i skłonić do jej wyboru sprawia, iż zakład ubezpieczeń prowadzi w ten sposób działalność z naruszeniem przepisów prawa.

Komisja Nadzoru Finansowego zwróciła również uwagę na powinność identyfikowania przez zakład ubezpieczeń typu działań, które mogą być finansowane ze środków pochodzących z funduszu prewencyjnego, jak również temat posiadania mechanizmów kontroli wewnętrznej, które zapewniłyby właściwe wydatkowanie tych środków (*Ibidem*, ss. 5-6).

Samo przekazanie przez zakład ubezpieczeń środków pochodzących z funduszu prewencyjnego na rzecz ubezpieczającego w sposób, który nie łamie przepisów art. 18 ust. 1 i 2 Ustawy 2015 nie sprawia, iż w momencie dokonania przelewu środków kończy się odpowiedzialność zakładu ubezpieczeń w zakresie rzeczywistego wykorzystania tych środków. Może zdarzyć się sytuacja, iż pomimo przekazania przez zakład ubezpieczeń środków zgodnie z założeniami istnienia funduszu prewencyjnego, zostaną one wykorzystane w sposób niezgodny z ich celem. Tym samym na zakładzie ubezpieczeń spoczywa również odpowiedzialność kontroli rzeczywistego wykorzystania przez ubezpieczającego środków z funduszu prewencyjnego, gdyż ewentualne niewłaściwe

wykorzystanie powierzonych środków mogłoby rodzić wątpliwości w kontekście zgodności z przepisami prawa zawartymi w art. 4 ust. 9 pkt 4 oraz art. 18 ust. 1 i 2 Ustawy 2015.

Przy założeniu, iż zakład ubezpieczeń wykorzystuje środki zgromadzone w funduszu prewencyjnym zgodnie z ich prawnym przeznaczeniem zachodzi pytanie o korzyści realizacji tych świadczeń przez zakłady ubezpieczeń.

Jak zauważa Janusz Szpunar, działania prewencyjne zakładów ubezpieczeń mogą być spowodowane w głównej mierze celem zmniejszenia obecnych i przyszłych świadczeń pochodzących z funduszu ubezpieczeniowego, nie zaś tego, aby zmniejszyć wysokość przyszłej składki ubezpieczeniowej, a dzięki temu zwiększyć posiadany przez zakład ubezpieczeń portfel polis ubezpieczeniowych (1973, s. 209).

Zdaniem Beaty Wieteski-Rosiak zakłady ubezpieczeń działaniami prewencyjnymi, które uświadamiają społeczeństwo w zakresie zagrożeń występujących w ich otoczeniu, strat mogących wiązać się z ich materializacją oraz sposobów zabezpieczenia się, jak również działań edukacyjnych w ogólnej tematyce bezpieczeństwa, realizują działania społecznie odpowiedzialne (2012, s. 134).

Intencje leżące u podstaw tworzenia funduszu prewencyjnego w poszczególnych zakładach ubezpieczeń mogą różnić się pomiędzy sobą, niemniej niewątpliwą korzyścią dla ubezpieczycieli w przypadku efektywnego wykorzystania środków na działania prewencyjne jest zmniejszenie liczby wypadków ubezpieczeniowych i skutków z nimi związanych. Sprawia to, że zakłady ubezpieczeń są zobowiązane do ponoszenia niższych wydatków związanych z wypłatą odszkodowań spowodowanych materializacją ryzyk ubezpieczeniowych, a osiągają przez to osiągają one wyższy zysk z prowadzonej działalności.

W opinii autora głównymi zainteresowanymi efektywnego wykorzystania środków z funduszu prewencyjnego są jednak ubezpieczeni, gdyż to oni mają być bezpośrednio chronieni przed wystąpieniem zdarzeń losowych, jak również przed ewentualnymi znaczącymi następstwami tych wypadków. Poprzez właściwe uświadamianie ubezpieczonych w zakresie działań własnych, które mogą realizować w celu zmniejszenia ryzyka wystąpienia wypadków lub też poprzez działania zmierzające do poprawy infrastruktury, z której korzystają ubezpieczeni, może dojść do zmniejszenia liczby wypadków i następstw, jakie mogą one za sobą nieść dla ubezpieczonych. Ubezpieczeni dzięki ubezpieczeniu chcą zapewnić sobie ochronę przed materializacją różnorodnych ryzyk,

w związku z czym efektywna działalność prewencyjna zmniejszająca liczbę i skalę wypadków ubezpieczeniowych leży, jak najbardziej w ich interesie.

W umowach zawieranych na cudzy rachunek, oprócz ubezpieczyciela i ubezpieczonego, występuje również trzeci podmiot, czyli ubezpieczający. Również on powinien być zainteresowany efektywnym wykorzystaniem środków pochodzących z funduszu prewencyjnego, ponieważ pomimo faktu, iż zadania finansowane z tych środków powinny być realizowane z myślą o ubezpieczonych, to jednak nie wyklucza to poprawy bezpieczeństwa dla innych osób niż ubezpieczeni.

Takim przykładem może być ubezpieczenie grupowe, w którym szkoła, reprezentowana np. przez jej dyrektora, ubezpiecza swoich uczniów od następstw nieszczęśliwych wypadków. Może ona wykorzystać otrzymane od zakładu ubezpieczeń środki z funduszu prewencyjnego w celu poprawy bezpieczeństwa na terenie szkoły. Działanie takie powinno być w tym przypadku realizowane z myślą o poprawie bezpieczeństwa uczniów, niemniej nie wyklucza to tego, że z tej samej infrastruktury będą korzystać również inne osoby (np. nieposiadające ubezpieczenia osoby uczestniczące w zajęciach poza godzinami lekcyjnymi). W tym przypadku poprawa bezpieczeństwa na terenie szkoły wiąże się ze zmniejszeniem ryzyka wystąpienia na jej terenie wypadków, co w konsekwencji zmniejsza ryzyko odpowiedzialności szkoły w stosunku do osób, które korzystają z jej infrastruktury zgodnie z ustaleniami zawartymi z dyrekcją szkoły.

Oczywiście, jak zostało już wspomniane, ważne jest żeby zadania realizowane przez ubezpieczających miały rzeczywisty wymiar bezpośredniej działalności prewencyjnej, nie zaś finansowania działalności poprawiającej warunki ubezpieczającego bez żadnego bezpośredniego wpływu prewencyjnego dla ubezpieczonych.

Wnioski

W opinii autora właściwe wykorzystanie środków z funduszu prewencyjnego, poprzez finansowanie działań zmierzających do zapobiegania występowania wypadków ubezpieczeniowych, jak również minimalizacji konsekwencji zaistnienia tych zdarzeń, a tym samym bezpośredniej poprawy bezpieczeństwa ubezpieczonych jest kluczowym celem funduszu prewencyjnego. Działania takie mogą wpływać nie tylko korzystnie na bezpieczeństwo ubezpieczonych, wzrost zysku zakładów ubezpieczeń wskutek wypłaty mniej-

szych kwot świadczeń, ale również poprzez poprawę bezpieczeństwa obiektów należących do ubezpieczających na cudzy rachunek. Należy przy tym podkreślić, iż korzyści dla ubezpieczających powinny być jedynie pośrednią konsekwencją realizacji zadań prewencyjnych zgodnie z ustawowym przeznaczeniem funduszu prewencyjnego, nie zaś gratyfikacją wynikającą z wyboru oferty ubezpieczenia przedstawionej przez dany zakład ubezpieczeń.

Artykuł zwrócił uwagę na wpływ wykorzystania środków z funduszu prewencyjnego z perspektywy zakładów ubezpieczeń, ubezpieczających na cudzy rachunek oraz ubezpieczonych. Praca ta może być rozwinięta np. poprzez analizę w zakresie celowości wykorzystania przez zakłady ubezpieczeń środków pochodzących z funduszu prewencyjnego, co może pozwolić np. na ustalenie jakie obszary objęte są największym wsparciem z funduszu prewencyjnego w celu minimalizacji liczby zdarzeń losowych oraz ich następstw.

Literatura

- Baluta B. (2017), *Rezerwy techniczno-ubezpieczeniowe dla celów rachunkowości, fundusz prewencyjny, fundusz organizacyjny oraz sprawozdawczość statutowa*, [w:] Wajda P., Szczepańska M. (red.), *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej: komentarz*, Warszawa, Wolters Kluwer
- Hadyniak B. (2000), *Ubezpieczenie jako urządzenie gospodarcze*, [w:] Monkiewicz J. (red.), *Podstawy ubezpieczeń tom I – mechanizmy i funkcje*, Warszawa, Poltext
- Komisja Nadzoru Finansowego (2017), *Komunikat w sprawie ubezpieczeń NNW dzieci i młodzieży szkolnej*, https://www.knf.gov.pl/knf/pl/komponenty/img/KNF_ubezpieczenia_NNW_dzieci_i_mlodziy_szkolnej_13_07_2017_57473.pdf [29.12.2018]
- Krajewski M. (2017), *Zasady wykonywania działalności ubezpieczeniowej i działalności reasekuracyjnej*, [w:] Wajda P., Szczepańska M. (red.), *Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej: komentarz*, Warszawa, Wolters Kluwer
- Orlicki M. (2016), *Kilka uwag o przepisach dotyczących ubezpieczeń na cudzy rachunek w nowej ustawie o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej*, „Prawo Asekuracyjne” nr 1 (86), http://prawoasekuracyjne.pl/wp-content/uploads/2017/08/pdf_orlicki_1_2016.pdf [28.09.2018]

- Rzepecki J. (2016), *Prewencja wypadkowa w społecznym ubezpieczeniu wypadkowym w wybranych krajach europejskich*, „Bezpieczeństwo Pracy: nauka i praktyka” nr 9 (420), <http://yadda.icm.edu.pl/baztech/element/bwmeta1.element.baztech-article-BPC1-0016-0029>, [28.09.2018]
- Stroiński E. (2003), *Organizacja i zarządzanie zakładem ubezpieczeń*, [w:] Monkiewicz J. (red.), *Podstawy ubezpieczeń tom III – przedsiębiorstwo*, Warszawa, Poltext
- Szpunar J. (1973), *Przestanki prewencji ubezpieczeniowej*, „Ruch Prawniczy, Ekonomiczny i Socjologiczny” nr 1, <https://repozytorium.amu.edu.pl/handle/10593/19461> [28.09.2018]
- Ustawa o działalności ubezpieczeniowej i reasekuracyjnej (2015), Dz.U. z 2019 r. poz. 381 z późn. zm.
- Wawer-Bernat J. (2016), *Działalność zakładów ubezpieczeń a społeczna odpowiedzialność biznesu*, „Finanse, Rynki Finansowe, Ubezpieczenia” nr 2 (80), http://www.wneiz.pl/nauka_wneiz/frfu/80-2016/FRFU-80-cz2-401.pdf [05.08.2019]
- Wieteska-Rosiak B. (2012), *Społeczna odpowiedzialność zakładów ubezpieczeń*, „Acta Universitatis Lodzianensis, Folia Oeconomica” nr 274, http://cejsh.icm.edu.pl/cejsh/element/bwmeta1.element.hdl_11089_2096?printView=true [08.01.2019]